

13-nji tema: Türkmen Türkçesinde gelecek zaman şekilleri
(Türkmen dilinde işligiň geljek zaman formalary)

Dersiň maksady:

- ✓ talyplara türkmen diliniň fonetik, morfologik we grammatik gurluş aýratynlyklaryny öwretmek;
- ✓ talyplara türkmen diliniň sözlük hazynasyny we semantik aýratynlyklary öwretmek;
- ✓ talyplara türkmen dilinde dürli temelar boýunça öz pikirlerini yzygiderli, logiki taýdan dogry beýan etmekligi öwretmek,
- ✓ talyplara türkmen diliniň dürs ýazuw düzgünlerini öwretmek;
- ✓ olara orfografik taýdan ýalňyşsyz beýan etmegiň tärlerini öwretmek;
- ✓ talyplaryň türkmen dilinde sözleýiş medeniýetini we ýazuw endiklerini hem-de başarnyklaryny ösdürmek;
- ✓ dersde türkmen dilini we edebiyatyny oňat öwretmek üçin talyplaryň özara işjeňligini ýola goýmak;
- ✓ türkmen dili we edebiyat sapaklarynda tehniki serişdelerden peýdalanmak;
- ✓ türkmen dili we edebiyaty dersleriniň üsti bilen talyplarda watansöýüjiligi, zähmetsöýerligi, agzybirligi, ahlaklylygy, ynsaplylygy, türkmen milli we dünýä gymmatlyklaryna buýsanç, gözellige söýgi duýgularyny terbiýelemek.

Dersiň wezipeleri:

- talyplaryň türkmen diliniň fonetik, morfologik we grammatik başarnyklaryny ösdürmek;
- talyplaryň sözleýiş dilini kämilleşdirmek;
- talyplaryň ýazuw we hatdatlyk endiklerini ösdürmek,
- talyplaryň sözlük üstünde özbaşdak işlerini kämilleşdirmek
- talyplaryň okama we düşünme ukyplaryny ösdürmek;
- talyplaryň gürrüň berme we ýazyp beýanetme endiklerini kämilleşdirmek;
- söz öwrenme endiklerini artdyrmak;
- terjime etme ukyplaryny ösdürmek...

Dersiň görnüşi:

- dilden düşündirme;
- ýazuwdan beýanetme;
- sorag-jogap arkaly berkitme;
- shemaly we tablisaly düşündirme;
- tehniki serişdeler arkaly düşündirme;
- ýumşuň kömegi bilen geçileni gaýtalama...
- öý işi tabşyрма...

Dersiň ýörelgeleri:

- ✚ türkmen filologiýasy baradaky bilimiň mazmuny bilen onuň beýan edilişinin bitewiligini gazanmak,
- ✚ türkmen diliniň beýleki dersler we durmuş bilen baglanyşygyny üpjün etmek;

✚ edeplilik, dogry sözlülük, ynsanperwerlik, yzygiderlilik, sylag-hormat we ýaş aýratynlyklara dogry gelmek.

✚ ders we durmuş, teoriýa we praktika gatnaşygy esasynda olaryň özara baglanyşygyny üpjün etmek...

Dersiň usullary:

- ❖ talyplaryň özbaşdak işleri we ýumuşlary barlag etmek;
- ❖ **ACTIV Studio** we **Power Point** maksatnamalaryndan peýdalanmak,
- ❖ türkmen filologiýasy boýunça öwredilýän temanyň prezentasiýasyny geçirmek,
- ❖ diliň grammatik kategoriýalary bilen baglanyşykly kynçylyklarda „**akyly sagady**“, “**akyly kompas**” “**akyly şejeräni**“ kömege çagyrmak,
- ❖ talyplaryň arasynda özara pikirlenme minutlaryny geçirmek;
- ❖ talyplaryň logiki yzygiderliligine, subut edijiligine ünsi güýçlendirmek;
- ❖ Dersde düşnükçiligi we aýdyňlygy üpjün etmek...

Dersiň görkezme esbaplary:

- okuw kitaplary,
- gepleşik gollanmalary,
- ýazdyrylan ylmy çeşmeler,
- usuly gollanmalar,
- ses ýazgylary,
- deňişli suratlar,
- tablisalar, çyzgylar,
- sözlükler,
- metbugat maglumatlary.

❖ İşligiň geljek zamany

Sözlenilýän pursatdan soň bolup biljek ýa-da boljak gymyldy-hereketi, işi, ýagdaýy, wakany aňladýan işliklere işligiň geljek zamany diýilýär.

Bu işlik zamany manylaryna görä, iki topara bölünýär:

✓ **nämälim geljek zamany (-ar, -er)**

✓ **mälim geljek zaman (-jak, -jek) işlikleri.**

❖ Nämälim geljek zaman

Sözlenilýän pursatdan soň bolup biljek gymyldy-hereketi, işi, ýagdaýy aňladýar. Düýp işlikleriň soňuna **-ar, -er** goşulmasynyň we degişli ýöňkeme goşulmalarynyň goşulmagy bilen ýasalýar.

Birlik sany

Köplük sany

- 1. Ok-ar-yn, gel-er-in, ok-ar-ys, gel-er-is**
- 2. Ok-ar-syň, gel-er-siň, ok-ar-syňyz, gel-er-siňiz**
- 3. Oka:r, geler, ok-ar-lar, gel-er-ler**

Nämälim geljek zaman işliginiň ýoklugy düýp işlik bilen zaman şekiliniň arasyndan **-ma, -me** goşulmasynyň getirilmegi bilen ýasalýar. Üçünji ýöňkemedede *r* sesi *z* sesine öwrülýär, **-maz, -mez** görnüşde bolýar.

Birlik sany

Köplük sany

- 1. Okamaryn, gelmerin, okamarys, gelmeris**
- 2. Okamarsyň, gelmersiň, okamarsyňyz, gelmersiňiz**
- 3. Okamaz, gelmez, okamazlar, gelmezler**

Nämälim geljek zaman işliginiň ýoklugy birinji ýöňkemedede *okamaryn, gelmerin gysgalyp, okaman, gelmen* görnüşde hem ulanylýar.

Meselem: Men senden *geçip bilmen*. Elimi gowşuryp, arkaýyn *oturman* (“Edebiyat we sungat”).

-my, -mi sorag goşulmasy nämälim geljek zamanyň şahs görkezýän goşulmasyndan soň getirilýär.

Meselem:

- ***okarynmy?, gelerinmi?, okarsyňmy? gellersiňmi?, okarmy, gelermi?, okarysmy? gelerismi? okarsyňyzmy? gellersiňizmi? okarlarmy?gelerlermi? okamarynmy? gelmerinmi? okamarsyňmy? gelmersiňmi? okamazmy? gelmezmi? okamarysmy? gelmerismi? okamarsyňyzmy? gelmersiňizmi? okamazlarmy? gelmezlermi?***

-my, -mi sorag goşulmasy nämälim geljek zaman şekiliniň dogrudandogry hut özüne goşulyp hem ulanylýar:

okarmysyň? gelermisiň?okarmysyňyz? gelermisiňiz?...

Nämälim geljek zamanyň barlygy zýy çekimli sese gutarýan düýp işliklere goşulanda, iki çekimli birleşip uzyn çekimli emele gelýär: ***oka-ar – oka:r, bar-la-ar –barla:r, işle-er – işlä-r.***

Gepleşikde, köplenç, bu zaman şekiliniň ***gutarar – guta:r, göterer – götä:r*** görnüşi ulanylýar. Beýle gysgaldylsa-da, mana täsir etmeyär.

Nämälim geljek zamanyň aňladylýan manylary şulardan ybarat:

1. Köplenç, çak etmegi, ähtimallyk ýaly many ýokundylaryny aňladýar. Meselem: Megerem, indi işler ýola ***düşer*** (H.Ysmaýylow).

2. Gymyldy-herketiň, wakanyň, ýagdaýyň ýüze çykjagyna ynamly garamak, oňa şübhelenmezlik ýaly many ýokundylaryny aňladýar.

Meselem: Ýürekde näme bolsa, dil şony **diýer** (Nakyl). Men ýüregime düwen maksadyma **yeterin** (“Zenan kalby”).

3. Ikinji we üçünji ýöňkemelerde *buýryk, höküm, görkezme, tekliip, maslahat, haýyş* manylaryny hem aňladýar. Meselem: Bir hepde içinde iki ýüz telpek **toplarsyň**. Işe başlanyňy maňa **mälim edersiň** (B.Kerbabaýew). Bize-de **gelerler, oturarlar, gürrüň ederler** (“Zenan kalby”).

4. Hemişe bolup durýan gymyldy-herketi ýa-da adama, bir zada häsiýetli bolan gymyldy-herketi, işi, ýagdaýy hem aňladýar. Meselem: Sözi payhas **bezä:r**. Adamyň akyllysy dil **öwrener**. Köp dil bilen **köp biler**. Gawunyň gowusun şagal **iýer**. Suw küýzesi suwda **synar**. (Nakyl).

5. Käwagt öten zaman manysyny hem berip bilýär. Meselem: Ol **gider-de**, biz **galarysmy?** Ýörüň, bizem **işlemäge gideliň** (“Garagum”). **Aýdar gider oturar, ýörär gider oturar, barar gider oturar** - ýaly sintaktik guruluşda gelen nämälim geljek zaman işligi geljekde boljak gymyldy-herketiň, wakanyň, ýagdaýyň has hem dowamlydygyny aňladýar.

Nämälim geljek zamanyň yzyna **-myş, -miş** goşulmasy we **“eken”** sözi goşulsa, onda dürli öwüşgin bermegi bildiýär. Meselem: Döw halky ynanjaň **bolýarmyş** (Türkmen halk ertekileri). Gadym zamanda belent dagyň gaýasynda bir garga **ýaşar eken** (Şol ýerde).

Şygry ýazyp alyň, işligiň geljek zamanyňyň nähili aňladylandygyny düşündiriň.

Namart kimdir biler bolsaň,

Ne diýseň, diýr: “Baş üstüne!”
Ezmaýyşsyn kylar bolsaň,
Hiç tapylmaz iş üstünde.

Murtun towlap her ýan tartar,
Haýbaty peleňden artar,
Gök dek gürläp, damak ýyrtar,
Häzir bolan aş üstünde.

Aş üstünde it dek hyrlar,
Ýersiz ýere har dek harlar,
Her tilki bir şir dek gürlär
Myrdar ölen läş üstünde (Magtymguly).

Soraglar we ýumuşlar:

- 1. Işligiň mälim geljek zamany nähili goşulmalar arkaly aňladylyar?**
- 2. Mälim geljek zamanyň ýoklugy nähili aňladylyar?**
- 3. Nämälim geljek zaman formasy ýöňkemelerde nähili üýtgeýär?**